

Ks. Adam Szot

„O ducha franciszkańskiego...” – uwagi
o promocji III Zakonu św. Franciszka z Asyżu
w publikacjach i drukach okresu
międzywojennego

Początki III Zakonu św. Franciszka sięgają I połowy XIII w., gdy w 1221 r. Franciszek, Biedaczyna z Asyżu, wychodząc naprzeciw potrzebom Kościoła zaproponował świeckim nową formę życia radami ewangelicznymi. Było to niewątpliwie *novum* w dotychczasowej formule życia zakonnego. Oprócz dwóch zgromadzeń: męskiego i żeńskiego, żyjącego według Reguły św. Franciszka, pojawił się nowy Zakon, ludzi świeckich żyjących w rodzinach, kierujących się regułą franciszkańską. W latach 1221–1228 powstała pierwsza reguła III Zakonu. Papież Mikołaj IV w 1289 r. bullą *Supra Montem* kanonicznie zatwierdził wspólnotę pokutników pozostających pod duchowym kierownictwem franciszkanów i nadał im regułę zakonną.

Reguła papieża Mikołaja IV została zastąpiona nową, papieża Leona XIII, który 30 maja 1883 r. wydał konstytucję apostolską *Misericors Dei Filius*. To ona pod koniec XIX w. zapoczątkowała intensywny rozwój życia franciszkańskiego na ziemiach polskich, choć pierwsze wspólnoty III Zakonu św. Franciszka na ziemiach polskich powstały już w I poł. XIII w., tuż po przybyciu franciszkanów do Wrocławia (1236 r.) i do Krakowa (1237 r.). Przez cały okres śre-

dniowiecza i dalszych wieków III Zakon św. Franciszka był bardzo liczny. Zrzeszał osoby różnych stanów i zawodów, w tym duchownych diecezjalnych.

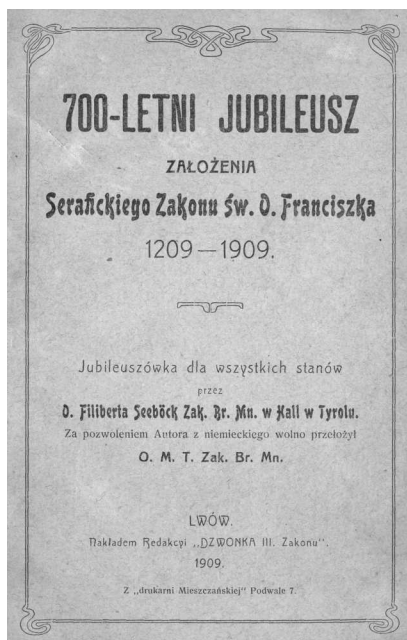
Problematyka szerzenia ducha franciszkańskiego i idei III Zakonu św. Franciszka pojawiła się w czasopiśmie na ziemiach polskich w drugiej poł. XIX w. Oczywiście, ze względów politycznych, prześladowania Kościoła i represji wobec życia zakonnego nie mogło być mowy o szerzeniu czynnego życia zakonnego pod zaborem pruskim czy rosyjskim. Pierwsze czasopisma zajmujące się problematyką tercjarską pojawiły się pod zaborem austriackim, w miastach Galicji. Największe miejskie ośrodki, takie jak Kraków i Lwów, stały się miejscem rozwoju zgromadzeń zakonnych, w tym franciszkańskich, a także miejscem promowania ducha franciszkańskiego wśród osób świeckich. We Lwowie i w Krakowie zaczęły się ukazywać pierwsze czasopisma poświęcone III Zakonowi św. Franciszka, ukazujące założenia i cele III Zakonu, a także zajmujące się sprawami duchowości franciszkańskiej czy misji katolickich.

Praktycznie wszystkie najważniejsze dokumenty papieskie, które dotyczyły reguły III Zakonu św. Franciszka, zostały wydane we franciszkańskich publikacjach na ziemiach polskich. Bulla papieża Mikołaja IV *Supra Montem* z 1289 r., potwierdzająca regułę III Zakonu, wydana została drukiem w pozycji o. Czesława Bogdalskiego, pt. *Organizacja i Działalność Trzeciego Zakonu św. O. Franciszka* (Kraków 1926).

O. Czesław Bogdalski był propagatorem ducha franciszkańskiego, a ponadto czynnie angażował się w szerzenie idei franciszkańskiej. To organizator, dyrektor i wizytator tercjarstwa franciszkańskiego, inicjator I Ogólnopolskiego Kongresu Tercjarskiego w Krakowie (1921 r.). Ojciec Bogdalski przyczynił się do rozpowszechnienia idei franciszkańskiej wśród członków III Zakonu poprzez wydawanie czasopism dedykowanych członkom Franciszkańskiego Zakonu Świeckich (m.in. miesięcznika „Dzwonek Trzeciego Zakonu”, któ-

rego był redaktorem w latach 1886–1895 i 1899–1922). Jako gwardian w kilku klasztorach franciszkańskich (Leżajsk, Brzeżany, Dukla) pisał kroniki klasztorne. Choć nie był wykształconym historykiem, zajmował się historią zgromadzeń i domów franciszkańskich na ziemiach polskich, gromadził materiały archiwalne dotyczące dziejów III Zakonu.

Inne dokumenty papieskie propagujące III Zakon św. Franciszka także były wydawane drukiem na ziemiach polskich na początku XX w. lub w późniejszych latach, w okresie dwudziestolecia międzywojennego. Encyklika papieża Leona XIII z roku 1882, pt. *Auspicato concessum est*, została zamieszczona drukiem w „Szkole Serafickiej” z 1933 r. i w *Podręczniku III. Zakonu Św. O. Franciszka z Assyżu* (Lwów 1907).

Il. 1. Okładka okolicznościowej publikacji, pt. *700-letni jubileusz założenia Serafickiego Zakonu św. O. Franciszka 1209–1909*, Lwów 1909

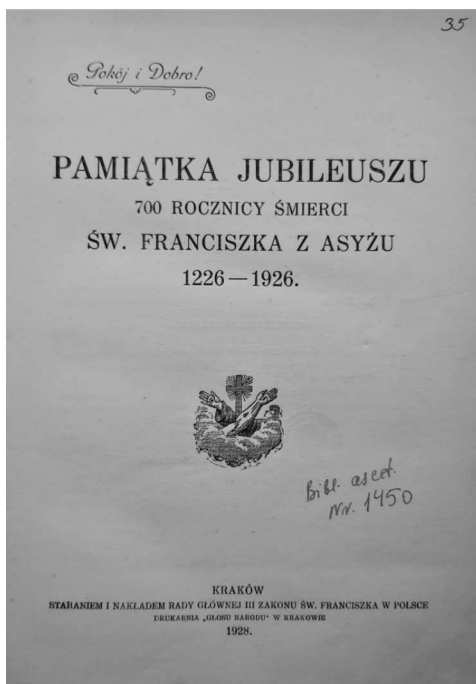
Konstytucję papieża Leona XIII z 1883 r. *Misericors Dei Filius* podającą zreformowaną regułę tercjarską zamieszczono w „Szkole Serafickiej” z 1933 r., u o. Cz. Bogdalskiego: *Organizacja i Działalność Trzeciego Zakonu Św. O. Franciszka*, a także u o. Honorata z Białej: *Nauki o Trzecim Zakonie Św. O. Franciszka* (Warszawa 1920) oraz w „Podręczniku Dzwonka Lwowskiego” i w *Nowym Katechizmie Trzeciego Zakonu* o. Feliksa Dwornickiego.

List pasterski Piusa X *O zabezpieczeniu karności w Trzecim Zakonie* z 1912 r. zamieszczony został przez o. Honorata z Białej w: *Nauki o Trzecim Zakonie Św. O. Franciszka*.

Papież Benedykt XV wydał 6 stycznia 1921 r., w rocznicę założenia III Zakonu św. Franciszka, encyklikę *Sacra Propediem*. Wydrukowana została m.in. w *Pamiętniku Ogólno polskiego Kongresu tercjarskiego odbytego w Krakowie z okazji 700 letniego Jubileuszu założenia III Zakonu św. O. Franciszka 1221–1921* (Częstochowa 1922).

Kolejna encyklika papieska z okresu dwudziestolecia międzywojennego to tekst papieża Piusa XI z 30 kwietnia 1926 r., rozpoczynający się od słów *Rite expiatis*. Wydana w siedemsetną rocznicę śmierci św. Franciszka, encyklika została opublikowana z *Pamiętce jubileuszowej 700 rocznicy śmierci św. Franciszka z Asyżu 1226–1926* (Kraków 1928) i w osobnym wydaniu nakładem Komitetu Jubileuszowego świętego Franciszka z Asyżu (Lwów 1926).

Okazją do promocji III Zakonu św. Franciszka były jubileusze franciszkańskie. Z okazji 700-lecia założenia przez św. Franciszka Trzeciego Zakonu, dla osób świeckich, ukazał się *Pamiętnik Ogólno polskiego Kongresu tercjarskiego odbytego w Krakowie z okazji 700 letniego Jubileuszu założenia III Zakonu św. O. Franciszka 1221–1921*. Kilka lat później, z okazji 700-letniej rocznicy śmierci Biedaczyny z Asyżu, wydane zostały kolejne książki, np. *Pamiętka jubileuszowa 700 rocznicy śmierci św. Franciszka z Asyżu 1226–1926* oraz *Ojcu Serafickiemu w Hołdzie* (Warszawa 1927).

Il. 2. Strona tytułowa publikacji pt. *Pamiętka Jubileuszu 700 rocznicy śmierci św. Franciszka z Asyżu 1226–1926*, Kraków 1928

Wiele innych publikacji propagowało żywot św. Franciszka, założyciela III Zakonu. Wystarczy wymienić kilka z nich, by zrozumieć, jak wiele literatury dotyczącej osoby założyciela III Zakonu ukazywało się w pierwszych dziesięcioleciach XX w. na ziemiach polskich: o. Honorat [Kožmiński], *Święty Franciszek Seraficki i Naśladowcy Jego*, t. I–IV, (Warszawa 1902); o. Euzebiusz Stateczny, *Żywot Świętego Franciszka z Asyżu na podstawie materiałów źródłowych* (Poznań–Warszawa–Wilno–Lublin [1926]); o. Cuthbert, *Żywot Świętego Franciszka* (Poznań 1927); Leopold Staff, *Kwiatki Świętego Franciszka z Asyżu* (Warszawa 1920).

Na arenie ogólnopolskiej były wydawane miesięczniki dla tercjarzy. Praktycznie każda ze wspólnot zakonnych franciszkańskich wydawała swe pisma dotyczące III Zakonu św. Franciszka. Szerzenie idei franciszkańskiej było troską wszystkich rodzin zakonu św. Franciszka z Asyżu. Ze względów oczywistych propagowaniem idei franciszkańskich najbardziej zainteresowane były same zgromadzenia franciszkańskie: bernardyni, kapucyni, franciszkanie konwentualni i reformaci. Wszak III Zakon stanowił integralną część Zakonu św. Franciszka z Asyżu. W wielu prowincjach franciszkańskich zaczęto wydawać czasopisma przeznaczone głównie dla członków III Zakonu. Obok żywego słowa również słowo drukowane stawało się podstawowym źródłem głoszenia prawd wiary, zasad moralnych i szerzenia wiedzy o zasadach życia franciszkańskiego.

Najstarszym czasopismem zajmującym się tercjarstwem i promującym jego idee, ukazującym się w dwudziestoleciu międzywojennym, był „Dzwonek Trzeciego Zakonu S.O.N. Franciszka Serafickiego” ukazujący się od 1885 r. w Krakowie. Od roku 1925 pojawił się podtytuł „Ilustrowane pismo miesięczne. Najstarszy w Polsce organ III Zakonu św. Franciszka Serafickiego”. Wydawcą i redaktorem odpowiedzialnym za czasopismo w latach międzywojennych był o. Czesław Bogdalski. Pismo w okresie międzywojennym cieszyło się sporą popularnością, o czym świadczą wysokie nakłady wydawnicze (w 1922 r. – 13 000 egz., 1929 – 10 000 egz., 1939 – 6300 egz.). Główna tematyka pisma dotyczyła dziejów zgromadzenia bernardynów w Polsce. Numery zawierały nekrologi zakonników, a także i tercjarzy. Podejmowano wiele tematów poruszających zagadnienia tercjarzkie i pomocy duszpasterskich służących rozwojowi ascezy tercjarzkiej.

Okazjonalnie były drukowane kalendarze będące dodatkami do „Dzwonka Trzeciego Zakonu S.O.N. Franciszka Serafickiego”, np. „Kalendarz Dzwonka Trzeciego Zakonu”

[św. Franciszka] na Rok...”, „Kalendarz Seraficki Dzwonka Trzeciego Zakonu Św. Franciszka z Asyżu na Rok...”, czy „Kalendarz Tercjarski na Rok ...” Wszystkie one ukazały się we Lwowie.

Kolejnym czasopismem wydawanym przez bernardyńców był „Świt Seraficki. Kwartalnik poświęcony szerzeniu idei św. Franciszka z Asyżu. Organ księży tercjarzy, księży dyrektorów i przełożonych Trzeciego Zakonu Franciszkańskiego w Polsce”. Periodyk ukazał się we Lwowie w 1925 r. Redaktorem czasopisma był o. Wiktor Biegus. Czasopismo poruszało wyłącznie zagadnienia tercjarskie, takie jak: asceza franciszkańska, metody pracy tercjarskiej, szerzenie idei franciszkańskiej.

Rada Główna III Zakonu św. Franciszka w Polsce wydawała swe oddzielne czasopismo, w którym drukowano przede wszystkim materiały informacyjne i formacyjne dla członków Franciszkańskiego Zakonu Świeckich. Były to: sprawozdania z zebrań i komunikaty Rady Głównej III Zakonu św. o. Franciszka; relacje z działalności III Zakonu w różnych miejscowościach; artykuły na temat ascezy tercjarskiej i apostołstwa członków III Zakonu.

„Wiadomości Tercjarskie. Wydawnictwo Rady Głównej III Zakonu św. o. Franciszka” ukazywały się trzy razy w roku, w latach 1927–1939, w Krakowie. Redaktorami czasopisma byli ojcowie: Czesław Szuber, Marian Najdecki, Ireneusz Kmiecik, Gerard Rysza, Anatol Pytlik i Alojzy Wojnar.

Franciszkanie konwentualni wydawali „Pochodnię Seraficką. Organ Trzec[iego] Zakonu i Stow[arzyszenia] Franc[iszkańskiej] Krucjaty Misyjnej”. Czasopismo ukazywało się w latach 1926–1939 w Grodnie i Krakowie. Początkowo drukowano je w drukarni wydawnictwa „Rycerza Niepokalanej” w Grodnie; redaktorem pisma był o. Czesław Keller. W latach trzydziestych XX w. franciszkanie wydawali jeszcze coroczny dodatek, czyli „Kalendarz Pochodni Serafickiej” (Kraków).

Ojcowie reformaci mieli swe własne wydawnictwo dotyczące franciszkanów świeckich. We Włocławku, w latach 1917–1923, redaktorem i wydawcą „Głosu św. Franciszka Serafickiego. Pisma miesięcznego dla członków III Zakonu, czcicieli św. Antoniego Padewskiego i ustawicznej Drogi Krzyżowej” był o. Feliks Dwornicki. Czasopismo, adresowane do dyrektorów, przełożonych i księży zajmujących się w parafiach tercjarzami, poruszało również sprawy III Zakonu, drukowało rozważania ascetyczne i upowszechniało hagiografię franciszkańską. Podobnie jak w innych czasopiśmiech wydawano „Kalendarze Franciszkańskie” na poszczególne lata.

Jednym ze starszych czasopism franciszkańskich był „Posłaniec św. Antoniego z Padwy. Pismo miesięczne. Organ Pobożnego Stowarzyszenia św. Antoniego Padewskiego i III Zakonu św. Franciszka”. „Posłaniec” ukazywał się od 1912 r. najpierw w Krakowie. Następnie, do 1939 r., był wydawany przez franciszkanów reformatów we Lwowie. Głównym wydawcą i redaktorem pisma był o. Ireneusz Kmiecik, zaangażowanymi w prace redakcyjne byli także inni zakonnicy, np. o. Florentyn Szczepanik.

Fakt, że czasopismo przede wszystkim propagowało kult św. Antoniego z Padwy i świętych franciszkańskich, mógł być powodem zainteresowania nim wielu wiernych, w związku z czym „Posłaniec” ukazywał się w dużym nakładzie. Wyjątkowo nakład w okresie dwudziestolecia nie zmalał, a rósł – od 5 000 egz. w roku 1922 do 6 000 egz. w 1929 i do 10 000 egz. w 1938 r. Czasopismo promowało duchowość franciszkańską, z uwzględnieniem osób świeckich należących do III Zakonu św. Franciszka. Dużo miejsca poświęcano misjom franciszkańskim, dziejom ruchu franciszkańskiego i hagiografii franciszkańskiej.

Jeszcze innym czasopiśmie była reformatów „Szkoła Seraficka. Miesięcznik dla tercjarzy franciszkańskich, Związku Misyjnego i Pobożnego Stowarzyszenia ku czci św. An-

toniego”. Była to kontynuacja na ziemiach polskich – wydawanego od 1907 r. przez o. Władysława Gawlika na Górze św. Anny – „Głosu św. Franciszka”. W latach 1926–1939 redaktorem naczelnym „Szkoly Serafickiej” był o. Grzegorz Moczygęba, postać niezwykle ważna dla rozwoju III Zakonu św. Franciszka w Polsce, a przede wszystkim na Śląsku. O. Grzegorz był autorem licznych broszur dewocyjnych oraz inicjatorem wydania i redaktorem niezwykle poczytnych kalendarzy serafickich. Kierował drukarnią franciszkańską w Panewnikach. Pod jego kierownictwem nastąpił prawdziwy rozkwit III Zakonu, m.in. to on był pomysłodawcą i propagatorem na całą Polskę „Młodzieży Franciszkańskiej” i „Rycerstwa św. Franciszka”. Czasopismo ukazywało się w klasztorze franciszkańskim w Panewnikach koło Katowic. W roku 1938 miało nakład 4 000 egz. „Rycerstwo św. Franciszka” zawierało kilka podstawowych działów: misyjny, ascetyczny, społeczno-moralny, poświęcony hagiografii franciszkańskiej i sprawom III Zakonu.

Na ziemiach polskich od początku XX w., a więc jeszcze pod zaborem rosyjskim, ukazywały się czasopisma franciszkańskie w Warszawie i we Włocławku.

Czasopismo pt. „Rodzina Seraficka. Miesięcznik religijno-społeczny. Organ zgromadzenia III Zakonu św. Franciszka Serafickiego” ukazywało się w Warszawie od 1910 r. Jego redaktorem był o. Viator a Majówka [Rytel]. Cieszyło się sporym zainteresowaniem, ale na przełomie lat dwudziestych i trzydziestych XX w., gdy nastąpił kryzys gospodarczy, zmniejszył się też nakład czasopisma. W roku 1922 czasopismo było wydawane w 4 000 egz. Największy nakład miało w roku 1927 – 15 000 egz. W kolejnych latach wysokość nakładu zaczęła spadać: w 1929 r. 14 000 egz., by w 1938 r. osiągnąć połowę najwyższego nakładu, czyli 7 500 egz. Czasopismo podawało przede wszystkim informacje i materiały dotyczące III Zakonu św. Franciszka, artykuły poruszające kwestię ascezy zakonnej i tercjarskiej, zamieszczało kronikę

religijną. Można było w nim znaleźć sporo informacji z dziejów zakonu kapucynów i dotyczących misji katolickich. Tym, co je odróżniało od wielu innych czasopism franciszkańskich, były recenzje książek, a nawet zamieszczane w kąciku literackim wiersze religijne.

W latach 1925–1939 ojcowie kapucyni wydawali w Warszawie drugie czasopismo poświęcone III Zakonowi św. Franciszka. Była to „Rodzina Seraficka. Dyrektor. Dodatek dla księży do Rodziny Serafickiej”. Redaktorem jego był także o. Viator a Majówka. Czasopismo było typowo szkoleniowe, przeznaczone dla określonej grupy duchownych, nie zawsze zresztą zakonnych, będących dyrektorami w parafiach wspólnot franciszkańskich. Stąd również problematyka czasopisma grupowała się wokół następujących tematów: dzieje ruchu franciszkańskiego, program pracy parafialnej oraz zadania i cele III Zakonu św. Franciszka. Na łamach „Rodziny Serafickiej” zamieszczano gotowe już szkice i konferencje o tematyce franciszkańskiej. O. Viator a Majówka był ponadto autorem kilku poczytnych publikacji tercjarskich, m.in. *Katechizmu trzeciego zakonu świętego Ojca Franciszka z Asyżu* (Warszawa 1914; Warszawa 1926).

Pod koniec lat trzydziestych XX w. ojcowie kapucyni rozpoczęli w Krakowie wydawanie nowego czasopisma poświęconego tematyce franciszkańskiej, z myślą o osobach świeckich, pt. „Pokój i dobro. Miesięczne czasopismo ilustrowane”. Nowy tytuł ukazywał się w Krakowie w latach 1937–1939. Redaktorem naczelnym był o. Alojzy Wojnar. W 1938 r. pismo miało nakład 5000 egz. Głównym tematem było społeczne wychowanie członków III Zakonu według zasad franciszkańskich i zaangażowanie ich w życie wspólnot parafialnych i lokalnych społeczności. Czasopismo „Pokój i dobro” musiało cieszyć się dobrą sławą, skoro w 1939 r., jeszcze przed wybuchem II wojny światowej, w Krakowie udało się wydać kilka numerów czasopisma, pt. „Bóg mój i wszystko moje. Dodatek do miesięcz-

nika »Pokój i dobro« dla zgromadzeń III Zakonu św. Franciszka”.

Znacznie trudniej było o propagowanie idei tercjarских w diecezjach, na terenie których nieliczne były domy zgromadzeń franciszkańskich. W sytuacjach takich posiłkowano się czasopismami i publikacjami franciszkańskimi. Praktycznie w każdej parafii na terenie (archi)diecezji wileńskiej w okresie międzywojennym istniał III Zakon św. Franciszka, choć w bardzo ograniczony sposób korzystano z merytorycznej pomocy ojców franciszkanów. Jednym z pierwszych druków na terenie Wilna dotyczących tercjarstwa była publikacja ks. L. Z., o tytule *Krótki przewodnik trzeciego zakonu św. Franciszka* (Wilno 1916).

Synod Archidiecezjalny Wileński z 1931 r. dużo miejsca poświęcił III Zakonowi św. Franciszka. W wydawnictwie posynodalnym pt. *Synodus Archidioeciesana Vilnensis ab Excellentissimo Illustrissimo ac Reverendissimo Domino Domino Romualda Jałbrzykowski S. Th. M. Archiepiscopo-Metropolitano Vilnensi Anno Domini MCMXXXI diebus 9, 10 et 11 mensis Iunii in Basilica Metropolitana Vilnensi S.S. Stanislai Em. et Vladislai Rc. Celebrata* (Wilno 1932) został zamieszczony dokument papieża Piusa X z 10 sierpnia 1913 r. pt. „Szczególniejsze uprawnienia w sprawie Trzecich Zakonów w archid[iecezji] wileńskiej”. Zamieszczone zostały też dokumenty statutowe: „Statut Archidiecezjalnej Rady III Zakonu św. Franciszka z Asyżu” oraz „Statut Miejscowej (względnie Dekanalnej) Rady III Zakonu św. Franciszka z Asyżu”.

Szczególnie gorliwym propagatorem idei III Zakonu św. Franciszka na terenie archidiecezji wileńskiej był ks. dr Ildefons Bobicz. Nakładem księgarni Józefa Zawadzkiego w Wilnie wydał on *Wykład Trzeciej reguły Świętego Ojca Franciszka w formie pytań i odpowiedzi, czyli Katechizm Tercjarzki*, Wilno, oraz *W Szkole Biedaczyny z Asyżu. Nauki dla Tercjarzy Franciszkańskich*, nakładem Księgarni Świętego Wojciecha (Poznań 1929). Ks. Bobicz był autorem wielu artykułów

Il. 3. Strona tytułowa publikacji pt. *Tercjarska reguła życia z odpustami dla braci i sióstr pokutujących Św. O. Franciszka Serafickiego w III. Zakonie żyjących* przez Ojca Św. Leona XIII r. 1883 złagodzona, Kraków 1923

na temat tercjarstwa. Oto tytuły niektórych, drukowanych w rozmaitych czasopismach: *Tercjarstwo jest prawdziwym zakonem*, „Dyrektor III Zakonu” 1936, s. 93; *Dodatni wpływ III zakonu*, „Dyrektor III Zakonu” 1938, s. 67–69, 81–82; *Praca tercjarzy w parafii*, „Przegląd Katolicki” 1927, s. 151–153; *Trzeci zakon a duszpasterstwo*, „Dyrektor III Zakonu” 1931, s. 91–95.

Na łamach lokalnych czasopism diecezjalnych ukazywały się artykuły mówiące o działalności Franciszkańskiego Zakonu Świeckich, np. *Trzeci Zakon franciszkański a Akcja Katolicka*, „Wiadomości Archidiecezjalne Wileńskie” 1935, nr 20, s. 286–287. „Jutrzenka Białostocka” zamieściła ich kilka

(np. w: 1931, nr 1, s. 13–14; 1935, nr 11, s. 12–13; 1937, nr 10, s. 6–7; 1937, nr 11, s. 16–17; 1938, nr 8, s. 16–17).

Te, niektóre tylko, wymienione tytuły czasopism i pozycje książkowe najlepiej świadczą o tym, jak wiele trudu włożył Kościół, a przede wszystkim zgromadzenia franciszkańskie, w propagowanie ducha franciszkańskiego w okresie dwudziestolecia międzywojennego. Dzięki temu, że literatura franciszkańska docierała praktycznie do każdej polskiej parafii, a nawet do większości polskich domów, w okresie międzywojennym jednym z najpopularniejszych świeckich stowarzyszeń był III Zakon św. Franciszka.

Tytaniczną pracę wykonał w latach sześćdziesiątych wieku XX o. Joachim Bar, który sporządził wykaz bibliograficzny literatury franciszkańskiej. Jej autorami byli przeważnie zakonnicy franciszkańscy, duchowni diecezjalni, a także osoby świeckie. Dzięki pracy o. Joachima Bara (zapis bibliograficzny jest zamieszczony w wykazie najważniejszej lektury) mamy pełny wykaz literatury dwudziestolecia międzywojennego propagującej osobom świeckim ducha franciszkańskiego według reguły św. Franciszka z Asyżu.

Podstawowa literatura

- J. Bar, *Udział Polski w literaturze franciszkańskiej*, „*Studia Theologica Varsoviensia*” 1963, s. 215–282; 1966, nr 1, s. 339–357; 1966, nr 2, s. 365–378; 1967, nr 1, s. 247–288; 1967, nr 2, s. 181–224; 1968, nr 1, s. 345–406; 1968, nr 2, s. 265–353; 1969, nr 1, s. 203–295; 1969, nr 2, s. 339–421.
- Bibliografia katolickich czasopism religijnych w Polsce 1918–1944*, Z. Zieliński (oprac. i red.), Lublin 1981.
- G. Moczygęba, *Trzeci Zakon Franciszkański w świetle wydawnictw o Nim traktujących. Spis Recenzyjny*, Rybnik 1934.
- J. Zajac, *Czasopiśmiennictwo kościelnej prowincji wileńskiej w II Rzeczypospolitej*, T. Skoczek (red.), Warszawa 2019.